

ตอนที่ 2

การฟื้นฟูวรรณกรรมสมัยธนบุรี

ความมุ่งหมาย

การศึกษานิทานพื้นบ้านที่ 2 มีความมุ่งหมายสำคัญดังนี้

1. เพื่อให้ทราบเหตุการณ์และสภาพบ้านเมืองสมัยธนบุรี ซึ่งมีส่วนสัมพันธ์กับความเคลื่อนไหวทางวรรณกรรม
2. เพื่อให้ทราบแนวทางการส่งเสริมวรรณกรรมในเมืองหลวงและการสร้างสรรค์วรรณกรรมของกวีทั่วไปสมัยธนบุรี
3. เพื่อศึกษาสภาพของการละครซึ่งมีส่วนเกี่ยวพันวรรณกรรม
4. เพื่อศึกษาผลงานวรรณกรรมของกวีสมัยธนบุรี
5. เพื่อทราบลักษณะเฉพาะของวงวรรณคดีสมัยธนบุรี
6. เพื่อศึกษาและวิเคราะห์อิทธิพลของวรรณกรรมธนบุรีที่มีต่อวรรณกรรมสมัยต่อมา

วิธีศึกษา

นักศึกษาควรศึกษานิทานพื้นบ้านและหนังสือที่แนะนำข้างท้ายอย่างใช้วิจารณ์ญาณ คือ ศึกษาให้เกิดความเข้าใจเหตุผล เกิดความคิดแตกแยกไปจากแนวคิดที่ปรากฏในตำรา อ่านวรรณกรรมที่แนะนำให้อ่านโดย พิจารณาว่าวรรณกรรมเรื่องนั้นมีคุณค่าทางวรรณศิลป์อย่างไรหรือไม่ มีคุณค่าทางสังคมอย่างไรและลักษณะการแต่งตลอดจนแนวคิดได้อิทธิพลจากทางใด

หนังสือประกอบที่แนะนำให้อ่าน คือ

- จดหมายเหตุความทรงจำ
- โคลงเฉลิมพระเกียรติพระเจ้ากรุงธนบุรี (มีในภาคผนวกท้ายตำรานี้)
- กุศุณาสอนน้องคำฉันท์ ของพระยาราชสุภาและพระภิกษุอิน
- นิราศกวางตุ้ง

เมื่อสมเด็จพระเจ้าตากสินทรงขับไล่กองทัพพม่าไปจากกรุงศรีอยุธยาแล้ว บ้านเมืองซึ่งอยู่ในอำนาจของกองทัพพม่ามานานก็ระส่ำระสายเกิดจลาจลเดือดร้อนทุกหนทุกแห่ง เจ้าเมืองหัวเมืองใหญ่ ๆ ต่างคิดตั้งตัวเป็นเจ้า ช่มชู่เมืองเล็ก ๆ ที่อยู่ใกล้เคียงเข้ามาเป็นกำลังของตน การทำมาหากินของราษฎรฝืดเคือง เพราะรอบ ๆ พระนครตกอยู่ในภาวะสงครามติดต่อกันมานานหลายปี กับทั้งพม่ายังได้กวาดต้อนผู้คนและทรัพย์สินไปเป็นจำนวนมากด้วย เศรษฐกิจของสังคมจึงตกต่ำและย่อมเป็นธรรมดาที่ต้องเกิดโจรกรรม ช่มเหิงเบียดเบียนกัน ประกอบกับกรุงศรีอยุธยาว่างกษัตริย์อันจะเป็นหลักยึดเหนี่ยวจิตใจและเป็นที่ยึดเหนี่ยวความยุติธรรม ความเดือดร้อนจึงทับทวีคูณ ขณะที่สมเด็จพระเจ้าตากสินทรงตั้งกรุงธนบุรีเป็นราชธานีนั้น มีหัวเมืองใหญ่ ๆ ตั้งตนเป็นเจ้าอยู่ถึง 4 ชุมนุม คือ

1. ชุมนุมเจ้าพระยาพิษณุโลก เป็นใหญ่อยู่ทางเมืองเหนือมีอาณาเขตถึงเมืองนครสวรรค์
2. ชุมนุมเจ้าพระฝาง ตั้งตัวเป็นใหญ่อยู่ในเขตเมืองสวางคบุรี (อำเภอฝาง จังหวัดอุตรดิตถ์ปัจจุบัน) มีอาณาเขตกว้างขวางเหนือเมืองพิษณุโลกขึ้นไป จนจดเขตแดนลาวและลานนาไทย
3. ชุมนุมเจ้านคร เดิมเป็นปลัดรักษาการเมืองนครศรีธรรมราช มีอิทธิพลตั้งแต่ชายแดนตอนใต้ขึ้นมาจนถึงชุมพร
4. ชุมนุมเจ้าพิมาย เป็นชุมนุมที่มีอาณาเขตกว้างขวาง หัวหน้าคือกรมหมื่นเทพพิพิธ ตั้งชุมนุมอยู่เมืองพิมาย นครราชสีมา มีอาณาเขตอยู่ทางหัวเมืองด้านตะวันออกเฉียงเหนือจนถึงสระบุรี

นอกจากชุมนุมใหญ่ทั้ง 4 นั้นแล้ว ยังมีชุมนุมของพระนายกอง แม่ทัพพม่าตั้งอยู่ที่โพธิ์สามต้น คอยกวาดต้อนผู้คนและปล้นทรัพย์สินของราษฎรส่งไปเมืองพม่าเนือง ๆ

เมื่อสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงแก้ไขเหตุการณ์วุ่นวายจนค่อยสงบลงแล้ว ทรงหันมาทำนุบำรุงบ้านเมือง วางระเบียบบริหารราชการแผ่นดิน ประกอบพระราชกรณียกิจ ตามแบบอย่างพระมหากษัตริย์ที่ทรงเป็นผู้นำประชาชนทั้งชาติ พระองค์ทรงยึดโบราณราชประเพณีในการปกครองบ้านเมือง เช่นการแบ่งส่วนราชการเป็นจตุสดมภ์ การใช้พระราชกำหนดกฎหมาย

ของเก่าครั้งกรุงศรีอยุธยา ในการทำนุบำรุงพระศาสนาทรงโปรดให้รวบรวมพระไตรปิฎกที่ยังหลงเหลือจากการทำลายของพม่า นำมาคัดลอกเป็นฉบับหลวง โปรดให้บูรณะพระอารามหลายแห่ง ได้อัญเชิญพระแก้วมรกตและพระบางมาจากเวียงจันทน์เมื่อ พ.ศ. 2322 ด้วย

พระเจ้ากรุงธนบุรีทรงห่วงใยความเป็นอยู่ของราษฎรเป็นอย่างมาก ถึงกับส่งคนไปชักชวนประชาชนที่หลบหนีภัยสงครามระหกระเหินได้รับความยากลำบากให้กลับเข้ามาทำกินในพระนคร โดยทรงหวังให้บ้านเมืองเป็นปึกแผ่น และเกิดความอบอุ่นเช่นเดียวกับกรุงศรีอยุธยา แต่เมื่อผู้คนเข้ามาอยู่ในเมืองมากขึ้น ก็เกิดความแร้นแค้น ขัดสนเครื่องบริโภค เป็นที่น่าเวทนา พงศาวดารได้บันทึกว่าพระทัยอันเปี่ยมล้นด้วยพระเมตตาของพระองค์ ที่ได้ทรงปรารภว่า

“บุคคลผู้ใด เป็นอาทิจคือ เทวดา บุคคลผู้มีฤทธิ์มาประสิทธิ์ มากระทำให้ข้าวปลาอาหารบริบูรณ์ขึ้น ให้สัตว์โลกเป็นสุขได้ แม้ผู้นั้นจะปรารภนาพระพาทาแห่งเราข้างหนึ่ง ก็อาจตัดบริจาคนั้นได้”

พระองค์ทรงพยายามขจัดความอดอยากของราษฎรด้วยการสละพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์เป็นจำนวนมากซื้ออาหาร เช่น ข้าวสาร แจกจ่ายจนบรรเทาความเดือดร้อนลงได้ และเป็นผลให้มีเงินหมุนเวียนในตลาดการค้ามากขึ้น

ในด้านการค้าทรงส่งเสริมการค้าขายเป็นอย่างมาก นอกจากจะทรงสนับสนุนให้มีการค้าขายสินค้าต่าง ๆ ภายในพระนครแล้ว ยังทรงสนพระทัยการค้าระหว่างประเทศเป็นพิเศษอีกด้วย ในครั้งนั้นได้ต่อเรือกำปั่นไปค้าขายถึงเมืองมะลายู ซวา อินเดียและจีน พ่อค้าชาวต่างประเทศได้ส่งสำเภามาค้าขายถึงกรุงธนบุรีเป็นจำนวนมาก ฐานะทางเศรษฐกิจของบ้านเมืองดีขึ้นอย่างรวดเร็ว ราษฎรมีความเป็นอยู่ดีขึ้นกว่าสมัยศรีอยุธยาตอนปลายเป็นอันมาก

นายสวนมหาดเล็ก กวีในแผ่นดินนี้ ได้แต่งโคลงเฉลิมพระเกียรติพระเจ้ากรุงธนบุรี กล่าวถึงน้ำพระทัยและพระราชกรณียกิจของพระองค์ไว้อย่างละเอียด โคลงบทหนึ่งกล่าวว่า

บุญเดียวพระลามเลียง	ประชากร
เป็นปีตุรมารดร	ทั่วหล้า
เป็นเจ้าและครูสอน	สั่งโลก
เป็นศักดิ์เป็นศุภอ้า	โอบให้เป็นคุณ

เกี่ยวกับการส่งเสริมศิลปะ วัฒนธรรม ซึ่งเป็นพระราชกรณียกิจสำคัญประการหนึ่งของพระมหากษัตริย์ สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงเอาพระทัยใส่ฟื้นฟูและส่งเสริมศิลปะวัฒนธรรมทุกด้านอย่างเต็มที่ทั้ง ๆ ที่ศิลปะทุกด้านอยู่ในสภาพย่อยยับอย่างมาก พระองค์ได้ทรงปฏิสังขรณ์วัดวาอารามหลายแห่ง ได้แก่ วัดราชคฤห์ วัดระฆังโฆสิตาราม วัดหงษ์รัตนาราม วัดอินทาราม และวัดอรุณราชวราราม ปราภูกุศลปะงดงามอยู่จนทุกวันนี้

พระราชกรณียกิจในการฟื้นฟูวรรณกรรม

มีคำกล่าวที่ยอมรับกันโดยทั่วไปว่ายามที่บ้านเมืองสงบสุข วรรณกรรมย่อมเจริญรุ่งเรืองและในทางตรงข้าม คราวบ้านเมืองยุ่งยากมีศึกสงคราม วงการประพันธ์ก็ย่อมเศร้าหมองในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี เป็นช่วงเวลาที่บ้านเมืองมีเหตุการณ์ยุ่งยากด้วยประการทั้งปวงดังกล่าวข้างต้น แต่สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีก็ได้ทรงปล่อยให้วรรณกรรมพลอยเศร้าหมองไปตามสภาพที่น่าจะเป็น ทรงเป็นผู้ต่อต้านความเสื่อมโทรมนั้นอย่างเต็มที่ จนทำให้สมัยกรุงธนบุรีเป็นยุคที่มีการสร้างสรรค์วรรณคดีได้อย่างไม่น่าเชื่อ

พระราชกรณียกิจของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีที่เกี่ยวกับการทำนุบำรุงศิลปะวัฒนธรรมในครั้งนั้นอาจประมวลได้ดังนี้

1. ทรงมีความสนพระทัยกว้าง เห็นความสำคัญของศิลปะวิทยาการทุก ๆ ด้าน และทรงขยันขันแข็งในพระราชกรณียกิจไม่ทรงปล่อยเวลาให้เสียไปด้วยการแสวงหาความสุขส่วนพระองค์ แม้จะทรงมีเวลาว่างเพียงเล็กน้อยจากการศึกสงคราม และการรักษาความสงบเรียบร้อยของบ้านเมือง ก็ทรงใช้ให้เป็นประโยชน์ในการทำนุบำรุงศิลปะวิทยาการมากที่สุด

2. ทรงต้องการเก็บรวบรวมวรรณกรรมของเก่า อันเป็นของดีของหวงในสมัยศรีอยุธยาให้คงไว้ การที่จะเก็บรวบรวมวรรณกรรมของเก่าที่เหลือรอดจากการถูกไฟเผาแต่อย่างเดียวย่อมไม่เพียงพอ จำเป็นต้องเสาะหานำมาปะติดปะต่อทั้งจากต้นฉบับและจากความทรงจำต้นฉบับวรรณกรรมอาจต้องสืบหาตามบ้านเรือนราษฎร วัด และหัวเมืองต่าง ๆ ที่ได้คัดลอกกันไป งานรวบรวมดังกล่าวคงจะเป็นงานที่สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงโปรดให้ดำเนินการอย่างรีบเร่งเป็นพิเศษ เพราะหากปล่อยให้เนิ่นนานไป วรรณกรรมต่าง ๆ ย่อมเสื่อมสลายไปได้

3. ทรงเห็นความจำเป็นในการบำรุงขวัญของประชาชน บ้านเมืองภายหลังพ่ายแพ้สงครามยับเยิน ไพร่บ้านพลเมืองย่อมเสียขวัญเป็นอย่างมาก หมดกำลังใจที่จะปฏิบัติภารกิจภาระงานของตน แม้พระเจ้าแผ่นดินได้กอบกู้อิสรภาพคืนมาจนสร้างบ้านเมืองใหม่แล้วก็ตาม แต่สภาพจิตใจของพลเมืองย่อมกลับคืนคงเดิมได้ยากและช้านานกว่าการสร้างสรรคสภาพทางวัตถุ สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงตระหนักในเรื่องนี้ จึงทรงถือเป็นพระราชกรณียกิจสำคัญขำรุงขวัญราษฎร ด้วยการส่งเสริมศิลปะ วรรณกรรม ซึ่งเป็นเครื่องบันเทิงใจของประชาชน นอกจากทรงโปรดให้มีการแต่งบทวรรณกรรมแล้ว ยังโปรดให้ฟื้นฟูการละครขึ้นอีก ทรงนำละครซึ่งเจริญรุ่งเรืองของเมืองนครศรีธรรมราชเข้ามาฝึกหัดชาววังและยังโปรดให้ฟื้นฟูละครของหลวงตามแบบอย่างครั้งศรีอยุธยาขึ้นอีกด้วย การแต่งวรรณกรรมและการฟื้นฟูส่งเสริมการละครเป็นกุศโลบายอันแนบคายในการบำรุงขวัญประชาชน

4. ทรงต้องการบำเพ็ญพระราชกรณียกิจของพระมหากษัตริย์ให้ครบถ้วนตามโบราณราชนิยม กล่าวคือพระเจ้าแผ่นดินต้องส่งเสริมการอักษรศาสตร์ด้วย พระเจ้ากรุงธนบุรีได้แสดงถึงน้ำพระทัยมุ่งมั่นที่จะทรงทำพระราชกรณียกิจด้านนี้ให้ดีที่สุด ไม่ย่อท้อต่ออุปสรรคและสภาพการณ์แวดล้อมทั้งปวง ผลงานด้านวรรณคดีในสมัยของพระองค์แม้จะไม่ดีเด่นเท่าเทียมสมัยที่รุ่งเรือง แต่ก็ได้แสดงให้เห็นพระปรีชาสามารถอย่างยอดเยี่ยมยากที่จะพึงทำได้ในสถานการณ์เช่นนั้น

5. อาจทรงหวังให้วรรณกรรมเป็นเครื่องนำให้เกิดความคิด ความรักใคร่สามัคคี ความรักชาติและความเสียสละ ทรงแต่งรามเกียรติ์ตอนพระมงกุฎ เป็นตอนที่บ้านเมืองของพระรามยุ่งยากเพราะเกิดความหลงผิดกันขึ้นและเมื่อทุกคนเข้าใจกันได้ ก็เกิดความสงบสุขทั่วกัน รามเกียรติ์ ตอนหนุมานเกี่ยวนางวานรินทร์ จนถึงส่งนางไปเมืองฟ้า และตอนท้าวมาลีวราชว่าความล้วนเป็นตอนที่แสดงคติธรรมที่เกี่ยวข้องกับสถานการณ์บ้านเมืองทั้งสิ้น

จะเห็นได้ชัดว่าการฟื้นฟูส่งเสริมวรรณกรรมสมัยธนบุรี นอกจากจะทำเพื่อเชิดชูและรักษาศิลปะการประพันธ์ตามปกติแล้ว ยังเกี่ยวเนื่องกับความจำเป็นในการบริหารบ้านเมืองและความผาสุกของประชาชนด้วย

กวีและวรรณกรรม

แม้ว่างานวรรณกรรมในสมัยนี้จะไม่เด่นเทียบได้กับสมัยรุ่งเรือง แต่ก็เป็นยุคสำคัญที่ประวัติวรรณคดีจะต้องจารึกไว้ตลอดไปว่าเป็นยุคที่ประสาทรอยแตกทำลายของวรรณกรรม สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีมิได้ทรงเป็นกวีมาก่อน แต่เมื่อถึงคราวจำเป็นก็ทรงทำหน้าที่ผู้นำในการฟื้นฟูส่งเสริมและสามารถรักษาสภาพวรรณคดีไว้ได้อย่างดีเยี่ยม

พระราชนิพนธ์ รามเกียรติ์

บานแผนกในต้นฉบับสมุดไทยของวรรณกรรมเรื่องนี้กล่าวว่า สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีได้ทรงพระราชนิพนธ์เมื่อ จ.ศ. 1132 (พ.ศ. 2313) เป็นกลอนบทละครบอกชื่อเพลงร้องและชื่อกระบวรรำไว้ครบครันรวม 4 ตอน ดังนี้¹

ตอน 1 ตอนพระมงกุฏ เรื่องนี้เป็นเรื่องตอนท้ายของรามเกียรติ์ ทรงแต่งเป็นพระราชนิพนธ์เล่มแรก เนื้อเรื่องกล่าวถึงพระมงกุฏและพระลบโอรสของพระรามกับนางสีดา อยู่ในป่ากับฤๅษีวาลมิกิ เพราะนางสีดาถูกเนรเทศไป ฤๅษีมอบศรวิเศษให้สองกุมาร สองกุมารลองศรเสียงกัมปนาทถึงกรุงไอยธยา พระรามปล่อยม้าอุปการแสดงอำนาจ พระมงกุฏ พระลบจับม้าไปขี่เล่นพระภคจันจับพระมงกุฏไปถวายพระราม พระลบตามไปแก้ได้และพากันหนีไป จบลงตอนพระรามยกกองทัพไปตามจับสองกุมาร

ตอน 2-3-4 เป็นเนื้อความต่อเนื่องกันคือ

ตอน 2 เป็นตอนที่หนุมานกั๊ยวนางวานรินทร์ เนื้อความตอนต้นขาดหายจึงเริ่มต้นตอนหนุมานพบนางวานรินทร์ในถ้ำ (นางวานรินทร์เป็นนางฟ้าถูกสาปและให้ค้อยบอกทางแก่หนุมานไปฆ่าวิรุณจำบัง จึงจะพ้นคำสาป) ได้นางเป็นภรรยาแล้วหนุมานไปฆ่าวิรุณจำบังสำเร็จกลับมาส่งนางไปเมืองฟ้า ทศกัณฐ์ให้ไปเชิญท้าวมาลีราชมากรุงลงกา เพื่อให้ช่วยเป็นฝ่ายตน ความตอน 2 จบลงแค่ท้าวมาลีราชมาถึงสนามรบไม่ยอมเข้าไปกรุงลงกา

ตอน 3 เป็นตอนท้าวมาลีราชว่าความด้วยความเที่ยงตรงให้โจทก์จำเลยและนางสีดามาสนามรบ ตัดสินให้ทศกัณฐ์คืนนางสีดา แต่ทศกัณฐ์ไม่ยอมจึงถูกท้าวมาลีราชสาปแช่ง

ตอน 4 เป็นตอนที่ทศกัณฐ์ตั้งพิธีทราयरอดและปลุกเสกหอกกบิลพัสดุ์ นางมณโฑยุให้ทศกัณฐ์ฆ่าพิเภกเสีย เพราะเป็นผู้ค้อยทำนายบอกเรื่องราวต่าง ๆ ให้แก่ฝ่ายพระราม พิเภกหนีแอบบั้งพระลักษณ พระลักษณจึงต้องหอกโมกขศักดิ์ หนุมานต้องเหาะไปหายาแก้แม่หินบดยาอยู่เมืองนาค ส่วนลูกหินอยู่ลงกาทศกัณฐ์หนุนนอน หนุมานสะกดให้หลับและหักยอดปราสาทไปลักลูกหินมาได้ แล้วแกลิ่งผูกผมทศกัณฐ์กับนางมณโฑเข้าไว้ด้วยกัน ทศกัณฐ์แค้นไม่ออกจันต้องเชิญฤๅษีโคบุตรมาแก้

¹กุหลาบ มลลิกะมาส, ศ. วรรณกรรมไทย มหาวิทยาลัยรามคำแหง

